

Isaac Deutscher

Rättegången mot Berija: Den gamla vanliga visan?

Januari 1954

Berijaaffären har egentligen aldrig fått en tillfredsställande förklaring. Anklagelserna mot honom har för många likheter med de som förekom under ”den stora terrorn”, där syftet inte var att blotta sanningen, utan att framställa de åtalade som obotliga skurkar med de mest gemena uppsåt och därmed också berättiga de hårda straff som utmättes. Det finns därför anledning att försöka blottlägga de politiska motsättningar som fanns i bakgrunden m m. Därför kommer marxistarkivet att publicera flera artiklar och tidsdokument om Berija-affären – se lästipsen allra sist.

Den följande artikeln, som publicerades i amerikanska tidskriften *The Reporter* 2 februari 1954, handlar främst om själva rättegången där Berija & Co rannsakades och dömdes. Det är ett tidsdokument, skrivet kort efter Berija utrensats. Deutscher är relativt positiv till hur de sovjetiska ledarna behandlade fallet Berija – han menar att det skiljer sig avsevärt från hur man agerade under Stalin-epoken. Andra historiker är inte lika imponerade, utan pekar ofta på likheterna.

/ Martin F

Den märkligaste aspekten av Lavrentij Berijas fall var den tystnad som omgav det. Mellan den 26 juni 1953 då Berija ställdes inför ett hemligt sammanträde med Högsta sovjets presidium och den 23 december 1953, då han blev avrättad, hade det bara förekommit vindpustar av officiell uppmärksamhet kring hans fall. Först den 10 juli blev Berijas fall känt för omvärlden och två-tre dagar efteråt antogs på förhand färdigställda resolutioner med fördömanden av ”förrädaren” runt om i Sovjetunionen. Därefter avtog kluckandet av ”den folkliga vreden”. Inga nya avslöjanden följde. Inga krav på hårda straff, ingen ström av smädelser, inga rop om ”Skjut den galna hunden!” – inget av det mekaniska crescendo av storm och terror som fyllt Moskvaluften långt före var och en av de stora rättegångarna i samband med utrensningarna på 1930-talet. Hösten 1953 hade det varit svårt att tänka sig att en av de triumvirer som i mars samma år talat vid Stalins bår satt och väntade på sin dödsdom.

10 juli 1953 informerade *Pravda* sina läsare om att partiets CK avhandlat fallet Berija

Bakom denna närmast oanständiga uppvisning i självkontroll låg förstas en intensiv kamp om stora politiska frågor och personlig maktkamp – en kamp som knappast kunde vara över med det som skett den 23 december.

Domarna: I *The Reporter* 1:a september beskrev jag den koalition och de grupperingar som enligt min uppfattning låg bakom störtandet av Berija strax efter den antisovjetiska revolten i Östtyskland den 16-17 juni: ”Soldat, polisman och trofast stalinist” och som samlat sig mot Berija ”som under hans sista verksamhetsperiod ... representerade den märkliga paradoxen av en halvliberal polischef i en totalitär stat”. Inflytelserika arméledare såg en farlig ”säkerhetsrisk” i Berijas kvasi-liberala politik, som, bland en del andra saker, förespråkade en större grad av autonomi för de yttre sovjetrepublikerna och kanske även för folkdemokratierna. De partitrogna blev chockade över den brådska Berija (eller Malenkov och Berija) haft att göra sig av med spåren av Stalinkulten samtidigt med dess avgud.

Berijas tidigare underlydande inom hemliga polisen hade inte förlåtit honom att de blivit förödmjukade i den beryktade affären med ”de nio läkarna”. I januari hade hemliga polisen avslöjat en ”medicinsk komplott” av nio läkare i Kreml, de flesta judar, som anklagades för att ha spelat en avgörande roll för att bli medlemmen av politbyrån Andrej Zjdanov avlidit. Den uppståndelse som följde utvecklades till sovjetisk antisemitism. I april, en månad efter Stalins död, gav Berija plötsligt läkarna upprättelse och hävdade att deras bekännelser framkallats på illegal väg samtidigt som biträdande säkerhetschefen Rjumin avsattes och arresterades tillsammans med andra ledare för ministeriet för statssäkerhet, anklagade för inblandning i fallet.¹

Under rättegången mot Berija ingick representanter för denna intressekoalition på Högsta domstolens sida. Det organ som rannsokade Berija var ingen normal rättslig församling och heller ingen krigsrätt. Det var en politisk domstol *par excellence*, som Högsta Sovjet tillsatt speciellt för detta tillfälle.

Rättegången mot Berija var den första där en marskalk från Röda armén ledde en i huvudsak civil domstol. 1937 hade marskalk Vorosjilov presiderat vid rättegången mot marskalk Tuchatjevskij och andra ”förrädare” inom Röda armén, men då hade det rört sig om en helt och hållet militär tribunal. Trots att Berija var marskalk för statssäkerheten rannsokades han inte som militär.

Bredvid marskalk Konev fanns general K S Moskalenko. Partibossarna var N M Sjvernik och N A Michailjov. Sjvernik, för närvarande ledare för fackföreningarna, blev efter Stalins död av Berija och Malenkov degraderad från den sovjetiska presidentadministrationen. Nu fick han sin revansch, och till en del såg han också till att hans personliga revansch var ett sätt att hämnas attackerna på Stalinkulten. Sjvernik, en av de mest ståndaktiga stalinisterna, hade mer än någon annan varit ansvarig för att omvandla fackföreningarna till strängt disciplinerade redskap för den stalinistiska staten. Michailov är boss för partiorganisationen i Moskva. Det är värt att notera att varken Michailov eller Sjvernik ingår i första ledet av partiledare och att medan armén representerades av en av sina mest lysande och berömda marskalkar nöjde sig partiet med att skicka andra rangens representanter.

Till sist skickade den politiska polisen bara en person, K F Luven, vice minister för inrikes affärer, för att bära vittnesmål mot sin forne chef och dennes assistenter. Två eller tre av de övriga domarna var representanter för den reguljära sovjetiska högsta domstolen.

De dömda: Om vi övergår från domarbänken, med marskalk Konev som den oerhört imposante figuren, till personerna i skranket blir en annan företeelse utan motstycke slående i denna rättegång. Ingen grupp liknande denna figurerade någonsin under 1930-talets rättegångar. Anklagade tillsammans med Berija var:

¹ Om ”Läkarkomplotten”, se avsnitten ”Kremlläkarnas ”sammansvärjning”” och ”Kremlläkarnas rehabilitering” i [Sovjet i omvandling 1952-1956](#) av Wolfgang Leonhard (s 10-11 och 20-21).

Vsevolod Merkulov: chef för statssäkerheten under andra världskriget, på sistone minister för statlig kontroll.

V Dekanozov: officer inom politiska polisen, under en tid med diplomatiska uppdrag, allra senast inrikesminister i Georgien.

Pavel Mesjili: även han från hemliga polisen, senast inrikesminister i Ukraina.

Bogdan Kobulov: tidigare vice minister för statssäkerheten, senast vice inrikesminister.

S Goglidze: Undersekreterare i inrikesministeriet.

L E Vlodzimirskij: chef för utredningsavdelningen under Berija.

Gruppen bestod således uteslutande av polismän. Där återfanns inte en enda civil eller någon tjänsteman från någon annan regeringsavdelning. När Genrich Jagoda, en av Berijas föregångare som chef för den politiska polisen, ställdes inför rätta 1938 var han den ende polischefen tillsammans med tjugoen partiledare, propagandaansvariga, administratörer, akademiker och andra åtalade. Den här gången hade dramats regissörer uppenbarligen bestämt sig för att iscensätta rättegången på ett sådant sätt att den skulle sjunka ner i det kollektiva minnet och i historieböckerna bli omnämnd som "rättegången mot hemliga polisen".²

I motsats till Jagoda rannsakades Berija *in camera*. Det kan knappast ha berott på behovet av att skydda statshemligheter för i en omsorgsfullt planerad och på förhand repeterad rättegång, som processerna mot gammelbolsjevikerna, går sådana hemligheter utmärkt att skydda även under offentliga förhandlingar. Varför hölls då rättegången mot Berija bakom lyckta dörrar? Det finns två möjliga förklaringar. Endera vägrade Berija och hans medåtalade att bekänna de viktigaste anklagelserna (en antydning i den riktningen kan faktiskt finnas i den officiella sammanfattningen av rättegången) eller också ville regissörerna se till att det inte blev någon upprepning av det uppgjorda spektaklet från 1930-talet med dess oändliga, mardrömslika bekännelser från skranket. Även om anklagelserna mot Berija var baserade på den gamla stalinistiska förebilden var rättegångens genomförande det inte.

Domen: Åtalet innehöll en blandning av brott, en del sannolika, andra helt igenom påhittade. Berija, påstods det, hade gjort sig skyldig till terroristhandlingar, hade obekymrat gått över lik och försökt sätta sin polis över parti och regering. Han hade varit utländsk spion och förrädare nästan från pojkhåren, han hade arbetat åt georgiska och azerbajdzjanska nationalister och mensjeviker, han hade gjort sitt yttersta för sabotera landets ekonomi och återinföra kapitalism. Kort sagt var han en "föraktlig Judas". Men inte heller den rituella listan över brott var vad den brukat vara. På den gamla goda tiden hade en Bucharin, en Radek eller en Jagoda tvingats bekänna att de ertappats med öppna planer på att mörda Stalin, Molotov, Kaganovitj och hela politbyrån. Den här gången förekom inget sådant. Inte heller de vanliga anklagelserna om "sabotörer" som förgiftat brunnar och livsmedel och saboterat kolgruvor. Kanske var iscensättarna osäkra på om den sortens demagogiska tillägg skulle kunna fördärva uppvisningen och även huruvida den sovjetiska allmänheten efter en paus på femton år fortfarande var redo att godta sådan gallimatias.

Utanför rättegångssalen rådde samma stämning av försiktighet och ovisshet kring produktionen. Hela historien fick relativt lite utrymme i tidningarna. De sedvanliga offentliga mötena piskades inte upp till hysteri och de resolutioner som antogs, även om det krävdes "exemplarisk bestraffning av brottslingarna", saknade ändå den speciella råa blodtörst som de haft när Andrej Vysjinskij, chefsåklagaren, fick ange tonen.

Vidare fanns inga spår av den särskilda fixeringen vid fördömanden som fått de stalinistiska propagandisterna att uppehålla sig vid bucharinism och trotskism också när diskussionen handlade om astronomi, något som hänt tusen år tillbaka, eller förhoppningar om vad som skulle ske tusen år in i

² Jagoda åtalades och dömdes vid tredje Moskvarättegången i mars 1938.

framtiden. Domarna mot Berija var återhållet lakoniska och propagandisterna föreföll bara allt för angelägna om att bli av med det hela.

Samma gamla svarta magi? Vad var då meningen med Berija-rättegången och vad är de sannolika följderna av den? Inget vore lättare än att hävda att rättegången var ett inslag i en personlig makt-kamp där Malenkov och Chrusjtjov, som Stalin förut, försöker att steg för steg göra sig av med alla sina rivaler. Det stämmer förstås, men för oss inte särskilt långt. Rättegången mot Berija visade att även om Stalins efterträdare i sin kamp om makten försöker tillämpa all den häxkraft de kunnat hämta hos sin läromästare har det hittills framgått att det är något som ligger bortom deras förmåga.

Det betyder inte att Berija-rättegången inte gjort intryck på sovjetiskt tänkande och föreställnings-värld. Tvärtom kan dess inverkan ha varit rätt betydande, men så var fallet enbart i den mån rättegången inte liknade gamla stalinistiska rutiner. För folkopinionen framstod två figurer som huvud-rollsinnhavarna: Konev och Berija. Och för folkopinionen måste rättegången ha liknat en duell mellan armén och politiska polisen. Och det var armén snarare än partiets presidium och sekretariat som hade rollen av drakdödare.

Ledningen för politiska polisen deltog i rättegången i syfte att hämnas på sin förre chef, som ”förrätt” och förödmjukat den. Ex-chefen krossades men man återvann inte mycket av sin tidigare makt och status. Den blev utmanövrerad och än en gång förödmjukad, denna gång av armén. Efter så många avsättningar och utrensningar, efter så många komplotter och mot-komplotter och till sist efter att sju av dess tidigare chefer dömts och avrättats på en enda eftermiddag, besitter politiska polisen inte längre sin gamla, osvikliga slagkraft. Dess organisation är nu arméns ödmjuka tjänare.

Men är inte också partiet nu på nåd och onåd utlämnat till armén?

Malenkov, Chrusjtjov och Molotov hade knappast velat se denna händelseutveckling. Men fångade i personliga motsättningar kan de ha släppt loss krafter starkare än dem själva. Omedelbart efter Stalins död försvagade Berija, ja närmast stympade, hemliga polisen. I sina försök att göra sig av med honom gick hans rivaler över till att slita den i stycken. Hur mycket de än må behöva hemliga polisen för sin överlevnad är det genom att tämja den de försöker skaffa sig popularitet.

Under Berija-rättegången antydde *Pravda*, med det aisopianska språk [fabelförfattaren Aisopos, känd för dolda budskap i sina berättelser, ö.a.] som sovjetmedborgarna förstår så väl, att de nuvarande partiledarna redan lyckats med det Stalin aldrig klarat av, nämligen att få ett slut på det godtyckliga polisväldet. Det är kanske det mest karakteristiska i den pågående reaktionen mot stalinismen – ett verkligt tidens tecken – att alla ledare för en grupp eller fraktion, alla med anspråk på makten, nu måste, mot sin vilja, framstå som företrädare för ”liberalisering”.

Det finns ytterligare tecken på i vilken utsträckning Stalins efterträdare får agera på dessa villkor. Domen mot Berija har indirekt gett nytt liv åt anklagelserna mot de läkare i Kreml som Berija rehabiliterat. Indirekt innebär domen också rehabilitering av Rjumin och andra tjänstemän inom statssäkerheten som Berija arresterade för att ha kokat ihop läkarsammansvärjningen. I domstolsprotokollet heter det att Berija efter Stalins död ”skyddade och öppnade för utländska spioner” och att han ”förföljde hederliga tjänstemän i inrikesministeriet som vägrat verkställa hans brottsliga instruktioner”. Märkligt nog nämns inte namnen på dessa ”hederliga tjänstemän”, men man kan lugnt utgå från att Rjumin är det viktigaste bland dem. Domstolsprotokollet förklarar varför Rjumin avsattes i april: han vägrade verkställa Berijas instruktioner ”avsedda att skydda utländska spioner och terrorister”. Vi vet också vilka dessa spioner och terrorister var: ”mördarna i vita rockar” – Kreml-läkarna.

Allt detta har ganska tydligt antytts i domen mot Berija, i åklagarens deklamationer och i kommentarerna i sovjetiska tidningar. Men än så länge har ingen gått längre än till vinkar och antydningar. Kreml-läkarna har ännu inte släpats tillbaka till skranket. De som låg bakom anklagelserna mot dem

är ännu inte rehabiliterade. Så kan fortfarande komma att ske: frågan är bara varför det inte skett hittills.³

Läkarna: Tillbaka i de åtalades skrank? Cheferna för politiska polisen torde ha krävt full rehabilitering av Rjumin och hans medarbetare, en åtgärd som oundvikligen skulle leda till nya åtal mot läkarna i Kreml. Men hittills tycks armécheferna och de partitrogna ha varit ovilliga till detta. De vet att den skada Berija åsamkat politiska polisen i visst avseende inte går att reparera. Om folk skulle få höra att läkarna trots allt var skyldiga skulle det alltför mycket likna ett sätt att tumma på sanningen. Malenkov, Molotov och Chrusjtjov godtog Berijas avslöjanden om läkarna. Om de nu skulle godkänna rehabilitering av Rjumin skulle det vara lika med att skriva under på anklagelser mot dem själva. Enda kloka utvägen för partiet blir då att låta politiska polisen få behålla sin ställning och hålla den lugn.

Malenkov, Molotov och Chrusjtjov får finna sig i den nya framträdande position arméledningen tillskansat sig för de skulle aldrig ha vågat ge sig på Berija utan att ha försäkrat sig om uppbackning av armén. Men de gamla partisekreterarna törs inte göra sig av med sitt beroende av marskalkarna. För att återskapa politisk balans måste de försöka att även hålla marskalkarna på plats. Om marskalkarna säger nej går frontalkollisionen inte att undvika. Frågan är bara hurvida den kollisionen kommer att inträffa innan rivaliteten mellan partiledarna har lösts och innan den nye Ledaren framträtt.

Stalin själv hamnade aldrig i ett liknande dilemma. Vid tiden för hans färd mot makten hade armén inte någon liknande roll. När han tog risken av konflikten med Tjuchatjevskij hade han redan regeringsapparaten och alla maktpositioner helt och hållet under total kontroll i egna händer. Malenkov, Chrusjtjov och Molotov skulle vara tvungna att bordlägga sina egna meningsskiljaktigheter och verkligen utöva ”kollektivt ledarskap” för att kunna utmana armén. Om detta misslyckas, och om de försöker slå vakt om partiets överhöghet *vis-à-vis* armén, samtidigt som de gav fria tyglar åt sin egen kamp om enväldig makt över partiet då skulle det inte råda någon tvekan om utgången av denna dubbla maktkamp. En djup klyfta i ett ledarskap som inte baseras på medlemsdemokrati skulle vara lika med en öppen inbjudan till armén att ingripa ”för att skydda lag och ordning”.

Därmed har rättegången mot Berija gett en glimt av rivaliteten bland hans framgångsrika motståndare. Och det är också orsaken till den försiktighet, den snabbhet och det hemlighetsmakeri den omgavs med. Allmänheten måste bibringas uppfattningen att när väl denna utrensning var avklarad skulle det inte bli fråga om någon upprepning av Stalintidens dårskaper. På 1930-talet bar varje rättegång på budskap om att fler var att vänta. Varje omgång åtalade förde med sig en tung kedja av bekännelser och anklagelser att använda mot nästa omgång. Berija-rättegången var däremot inriktad på att få befolkningen att lugnt godta att detta var en engångsföreteelse och inte början till någon ny lång serie. När Berija och hans medarbetare ställdes inför exekutionsplutonen fanns det inte ett spår av antydan om att andra skyldiga stod på tur.

Ändå skulle det vara ytterst förvånande om detta också vore slutet på historien. Epoken efter Stalin har bara börjat. Efter en kort kvasi-liberal period har Stalins efterträdare redan försökt uppåda stämningarna från Stalintiden, men de har redan halvhjärtat fått gå med på det omöjliga i detta.

Låt mig sammanfatta Berija-rättegångens huvudpunkter:

- Armén dominerade scenen.
- Bara medlemmar av hemliga polisen satt bakom de anklagades skrank
- Språkbruket i anklagelserna och ”den folkliga vreden” var bara ett svagt eko av de skenrättegångarna på 1930-talet.
- Dörrarna till rättegångssalen var lyckta.
- Omvärlden har inte fått höra några bekännelser.

³ Någon sådan rehabilitering har heller aldrig förekommit.

Vem kan då påstå att detta bara var ”den gamla vanliga visan”?

Översättning: Björn Erik Rosin

Lästips – mer om Berija-fallet

Tidsdokument: [Sovjetiska partiledningen om utrensningen av Berija](#) (bl a med centralkommitténs resolution om fallet).

Chrusjtjov: [Arvet efter Stalin](#) (avsnittet ”Hur Berijas fall förbereddes” ur *Chrusjtjov minns*)

Wolfgang Leonhard: [Sovjet i omvandling 1952-1956](#) har ett läsvärt avsnitt, ”Berijas fall”. Leonhard menar att Berijas ”eftergiftsvilliga Tysklandspolitik” var en viktig orsak till hans fall.

Jean-Jacques Marie: [Om fallet Berija](#). Utdrag ur Maries Berija-biografi, *Beria, Le Bourreau politique de Staline* (2013) [Berija, Stalins politiska bödel]. Marie har haft tillgång till de sovjetiska arkiven.

Nicolas Werth: [En stat mot sitt folk. Våld, repression och terror i Sovjetunionen](#) innehåller en utförlig redogörelse för läkarkomplotten i kapitlen ”Sista komplotten” och ”Stalinismens sorti”.

Om Kremlläkarnas påstådda komplotter finns på svenska en hel bok, baserad på sovjetiskt arkivmaterial: *Stalins sista brott. Komplotten mot de judiska läkarna 1948–1953* (2004).

Berijas son Sergo har skrivit en biografi om sin far *Beria, My Father* (2001). Det är ett personligt vittnesmål, där Sergo försöker återupprätta sin far. Som sådan är den intressant, men i stort sett alla experter menar att boken inte är tillförlitlig faktamässigt. En detalj: I likhet med Leonhard (se ovan) menar Serge att Tysklandspolitiken var av stor vikt när Berija utrensades.

